

ДОРОЖНЯ КАРТА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Компонент 9 «Організація захисту, попередження і реабілітація дітей у контакті з законом»

Дослідження

На жаль, як би добре не працювала система захисту дитини у всіх компонентах, уникнути ситуацій, коли діти долучені до правосуддя, неможливо. Це може бути як під час розлучення батьків чи прийняття рішень про позбавлення їх батьківських прав, так і як наслідок скоєння правопорушення. За будь-яких причин важливо забезпечити дотримання прав дитини, проте на практиці є з цим труднощі.

Особливо цінним є результати дослідження 2023 року «Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні» проведене Харківським інститутом соціальних досліджень за підтримки Ради Європи⁸⁹:

«Профілактика правопорушень серед неповнолітніх

Хоча в Україні існує певна нормативна база, плани та концепції, спрямовані на захист прав дитини у кримінальному процесі, деякі важливі аспекти все ще залишаються невирішеними. Так, навіть після набрання чинності законом «Про Національну поліцію» статус поліції превентивної діяльності сьогодні так і не закріплений відповідним чином у законодавстві. Через це штатна структура, функції та повноваження поліції превентивної діяльності може змінюватися через підписання наказів на рівні міністерства, що становить певний виклик.

Попри високу суспільну значущість діяльності ювенальної поліції, її розвиток, на жаль, не є пріоритетом для Національної поліції. Цьому напрямку, в першу чергу, бракує спеціалістів, наявне навантаження у понад 7 млн. дітей на 1 340 ювенальних поліцейських призводить до неможливості ефективно виконувати повноваження. Це впливає на високу плінність кадрів та відсутність мотивації у персоналу.

Найпоширенішою роботою, котру сьогодні виконує ювенальна поліція, є виявлення адміністративних порушень та складання адміністративних протоколів, і це розглядається не лише як захід реагування. Дослідження показало, що покаране правопорушення має менше шансів щодо повторення, тож, відповідно, адміністративну практику вважають ще й заходом профілактичного впливу.

⁸⁹ https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Report_JuV_Just_final-version_2023.pdf

Важливим ресурсом для якісного виконання всіх видів робіт із дітьми, які вимагають професійного досвіду та навичок, є міжсекторальна співпраця, зокрема взаємодія з соціальними службами та громадськими організаціями, оскільки індивідуальна чи групова корекційна та профілактична робота з дітьми має здійснюватися саме цими структурами. Сьогодні на практиці якість такої роботи в кожному випадку залежить від бажання конкретного ювенального поліцейського допомогти дітям та від готовності шукати відповідних спеціалістів, налагоджувати з ними контакти та залучати їх до співпраці. Окремим ризиком та приводом додаткової уваги в цьому випадку стають персональні дані дитини, які фактично залишають замкнену інформаційну систему МВС та переходять до інших організацій.

Проведення опитування/допиту дитини в «Зелених кімнатах» на сьогодні залишається викликом для всіх суб'єктів, зокрема і для органів поліції. Практичне використання «Зелених кімнат» залишається вкрай малим, навіть за їхньої наявності в певному регіоні. Кількість поліцейських зі спеціальними знаннями щодо проведення опитування/допиту дитини залишається фрагментарною. Тренінги та навчання здебільшого проводяться міжнародними та громадськими організаціями.

Ігнорування потреб дитини, особливостей сприйняття дитини, підпорядкування потреб дитини потребам працівників поліції є частими проблемами, про що зазначали респонденти. Це, в свою чергу, посилюється незнанням, нерішучістю чи неможливістю захисту дитини з боку її представників – батьків, опікунів, соціальних працівників. На думку опитаних респондентів, на практиці діти в поліції перебувають у сильній залежності від волі працівника поліції; якщо для нього інтереси та права дитини є пріоритетом – вони в безпеці, інакше виникають суттєві порушення прав дитини.

Права дітей під час судового розгляду

1. Судовий розгляд і решта етапів кримінального процесу не є адаптованими до потреб дитини. Наявність багатьох перелічених прав дитини як учасника судового розгляду здебільшого має формальний характер та враховується лише при складанні процесуальних документів, які мають чітко відповідати вимогам процесуального закону.
2. Фактично дитина позбавлена можливості самостійно користуватися наданими йому/їй процесуальними правами. Це полягає в тому, що замість дитини від її імені та не завжди на її користь виступають батьки/опікуни, адвокати, педагоги, представники служб у справах дітей тощо.
3. З іншого боку, брак кваліфікованих фахівців і міждисциплінарної та міжсекторальної співпраці не дозволяє прокурорам та суддям глибоко зрозуміти поведінку дитини, яка скоїла злочин. А окремі судові вирoki навіть свідчать про відсутність намагань зрозуміти мотиви вчинку дитини. Це призводить до масового винесення

обвинувальних вироків із призначенням покарання з випробуванням, яке в реальному житті майже жодним чином не обмежує дитину. Це, в свою чергу, може призводити до недосягнення мети покарання, а саме – зміни поведінки дитини та до повторного скоєння нею злочинів.

Реінтеграція дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Найефективніша робота пробації щодо неповнолітніх організована в секторах ювенальної пробації в Україні. Підрозділам служби пробації часто бракує персоналу, досвіду та інших ресурсів для забезпечення належного соціально-виховного супроводу засудженої дитини.

Розроблено та впроваджено різні інструменти роботи з неповнолітніми, наразі діють 4 пробаційні програми*, зокрема спрямовані на формування життєвих навичок, правової свідомості, зміни прокримінального мислення, попередження вживання психоактивних речовин, а також подолання агресії. Значна частина дітей показує високу результативність проходження цих програм. Окрім того рівень рецидиву серед дітей, які стоять на обліку в пробації, не перевищує 2-3%.

Разом із тим, потребує розширення наявний перелік покарань, не пов'язаних з ізоляцією дитини, але таких, які забезпечують активне просування дитини на шляху свого виправлення, – громадські та виправні роботи, проходження реінтеграційних програм, обов'язкове повернення до навчання тощо. Ключовим результатом виправлення має бути усвідомлення дитиною свого вчинку, а не просто звільнення від покарання з випробуванням.

Важливим є дотримання права на конфіденційність та недоторканість приватного життя при підготовці досудових доповідей на дитину. На жаль, поки що на практиці періодично трапляються розголошення даних про статус обвинуваченого неповнолітнього в школах, за місцем роботи та проживання.

Також бракує механізмів контролю за складанням досудових доповідей щодо неповнолітніх, що нерідко призводить до їхнього формального написання і, відповідно, відсутності належної інформації для суду для прийняття виваженого комплексного рішення щодо дитини.

Існує проблема кадрового забезпечення фаховими працівниками, які мають відповідні знання щодо роботи з обвинуваченими неповнолітніми. Особливо це стосується підрозділів служб пробації в областях, що призводить до неефективного виконання соціально-виховної роботи з дітьми.

Потребує налагодження взаємодія органів пробації з іншими суб'єктами ювенальної юстиції, зокрема соціальними службами, поліцією, садками.

* Насправді нараховується 5 пробаційних програм, у згаданому дослідженні пропущена щодо запобігання домашнього насильства.

Збір даних і незалежний моніторинг

1. В Україні здійснюється систематичний збір величезних обсягів інформації щодо дітей, які мали контакт із законом.
2. Попри велику кількість інформації, яка збирається, вона не повністю відповідає вимогам Керівництва щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх. Наприклад, відсутні окремі дані про кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності у віці 16-18 років; багато державних структур збирає статистику щодо дітей, але бракує координації такої роботи, потрібен окремий орган чи установа, які б відповідали за державну політику щодо дитини в сфері кримінального правосуддя.
3. Застарілими є підходи до обробки та доступу до великої кількості статистичної інформації, вони мають бути переглянуті. Доступ до такої інформації ускладнений, потребує значних зусиль із додаткової агрегації чи виокремлення.
4. Досі в Україні існує невелика кількість ініціатив щодо незалежного моніторингу дотримання прав дітей, які перебувають у контакті із законом.
5. Без створення системи правосуддя, дружнього до дитини, визначення відповідального державного органу та його нормативного забезпечення ситуація з інформацією про дітей в контакт/в конфлікті з законом, та політикою в цій сфері залишатиметься за межами державних пріоритетів.

⁹⁰ https://drive.google.com/file/d/1r340WII_EtanOdfj9VzMAzyj_Qxg_m7Ai/view

Проблематика врахування думки дитини під час цивільних справ висвітлена в дослідженні «DeJure»⁹⁰:

«На практиці існує системна проблема відмови неповнолітнім дітям у доступі до правосуддя, незважаючи на положення закону, які гарантують право дитини звертатися до суду.

Положення закону, які зобов'язують розглядати справи, що стосуються інтересів дітей, за наявності висновку та за участі органів опіки та піклування, не реалізуються на практиці у значній частині сімейних справ. Це може мати негативний вплив на інтереси дітей, які залишаються без захисту органу, який відповідно до закону повинен допомагати дітям у здійсненні ними своїх сімейних прав.

Чимало судів під час вирішення справ щодо спорів про визначення місця проживання дитини продовжують інерційно застосовувати презумпцію переваги прав матері на проживання з дитиною, попри відповідну практику Великої палати Верховного Суду.

У справах позовного провадження понад **30%** справ, які стосуються інтересів дітей розглядається понад пів року, 11% понад рік. У

справах про усиновлення вимога щодо оперативності судового розгляду дотримується у 89% справ, де судовий розгляд триває до 3-х місяців. Від 3 до 6 місяців судовий розгляд триває в **4,5%** справ про усиновлення, від 6 місяців до одного року - в **6%** справ. Це вочевидь пов'язано з тим, що в справах про усиновлення немає спору між сторонами справи.

Після повномасштабного вторгнення значно почастишали випадки, коли чоловіки є позивачами у справах щодо визначення місця проживання дитини. Ймовірно це пов'язано з тим, що самостійне виховання дитини в умовах воєнного стану дає підставу для відстрочення мобілізації та дає змогу виїжджати за кордон».

Рекомендації

Експерти Харківського інституту соціальних досліджень пропонують:

«Міністерству соціальної політики України

13. Провести перевірку роботи служб у справах дітей щодо координації роботи міждисциплінарних команд, які утворюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 585 від 1 червня 2020 року «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» для допомоги кожній дитині, котра зазнає складних життєвих обставин, зокрема й тій, що перебуває в конфлікті з законом.

Державній судовій адміністрації

15. Запровадити в кожному суді посаду ювенального слідчого судді, який би розглядав усі питання стосовно супроводження розгляду справ, у яких обвинуваченими, свідками чи потерпілими є неповнолітні.

16. Створити дружню до дитини інфраструктуру в кожному суді, який повинен мати спеціально облаштовану залу судових засідань для розгляду справ за участю дітей та щодо дітей.».